

МВЭ ВЭ
Ведомстволор аралык диссертациялык кеңеш Д. 10.02.181.

УДК 894.341-13 (575.2) (043.3)

Кол жазма укугунда

АЙТАЛИЕВА ТОЛКУН КУНДУЗБЕКОВНА

**СЕМЕТЕЙЧИ Ж. КОЖЕКОВДУН ВАРИАНТЫНДАГЫ
САЛТТУУЛУКТУН САКТАЛЫШЫ ЖАНА ЖЕКЕ
ӨЗҮНЧӨЛҮК БЕЛГИЛЕРИ**

Адистиги 10.01.09-фольклористика

**филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

а в т о р е ф е р а т ы

Бишкек—2003

Иш КРУИАнын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун эпостун теориясы жана тарыхы бөлүмүндө аткарылды.

Илимий жетекчи — филология илимдеринин доктору, КРУИАнын корр.-мүчөсү, профессор **Р. З. Кыдырбаева**

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор **Б. Азибаева**, филология илимдеринин кандидаты, доцент **Т. Танаев**

Жетектөөчү мекеме: Э. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинин кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертациялык иш 2003-жылдын 16.05 саат 16⁰⁰ Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине караштуу түзүлгөн (Тең уюштуруучу КРУИАнын Манас таануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору) филология илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын ыйгаруучу Д. 10.02.181 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а

Диссертация менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2003-жылдын 14.04. жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты

А. Кадырмамбетова

Изилдөөдө аталган теманын актуалдуулугу. Семетейчи Жаңыбай Кожековдун варианты бүгүнкү күндө манастануу илиминде терең изилдөөнү талап кылган актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Себеби бул семетейчи азыркы учурда сейрек учурап бара жаткан атадан-балага өткөн (династиялык) салтты өнүктүрүп, XX кылымдын биринчи жарымына чейин жеткирген зор айтуучулардын тобуна кирген инсан. Ушул оозеки салтты кылымдан-кылымга айтуучулар кандай сактап келди, кандай кошумчаларды кошо алды, ошол жаңылыктар эпостун закон ченемин бузбай сюжетине сиңип анын көркөм дүйнөсүн кеңейте алдыбы деген маселелерге жооп берүүгө аракет жасалды. Демек иште ушул маселеге байланыштуу айтуучулук салттын өзгөчөлүгүн, стадиялык өнүккөн жолун (эволюциясын) Ж. Кожековдун варианты аркылуу көрсөтүүгө аракет жасадык.

Аталган семетейчинин вариантын изилдөө объектиси кылып алып, аны белгилүү семетейчилердин толук кандуу варианттары менен салыштырып, алардын сюжетиндеги жана поэтикасындагы жалпы салттык жана жеке өзгөчөлүк белгилерин далилдүү ачып берүүгө аракет жасалды.

Бул маселеге ушул мезгилге чейин үстүртөн мамиле жасалып терең изилдене элек К.Калчекеевдин «Манас» эпосунун түштүк варианттары» деген кандидаттык диссертациясында түштүк манасчылардын мектебинин өкүлдөрү жөнүндө жалпы маалымат берип Сагынбай Орозбаковдун варианты менен салыштырылган. Мындан тышкары түштүктүк манасчылардын варианты жөнүндө профессор, окумуштуу Р.З. Кыдырбаеванын, филология илимдеринин кандидаттары Г.Жамгырчиеванын, К.Талиеванын эмгектеринде да айтылган. Окумуштуу Р.З.Кыдырбаева «Манасчылардын өмүр баяндарына жалпы мүнөздөмөсүндө»¹ ар бир региондун манасчыларынын чыгармачылыгына кенири токтолуу менен бирге түштүк манасчылардын тобуна да мүнөздөмө берген. Анда эң алды менен Ж.Кожековдун варианты жөнүндө сөз козгоп өзүнүн оригиналдуу пикирин билдирген. Кыргызстандын түштүк регионунда эпостун классикалык сюжетинин өз алдынча өнүгүшүнүн байкалгандыгын белгилеп, бул региондо тарыхый жана социалдык-экономикалык себептерден улам эпостун сюжетинин кыскаргандыгы тууралуу да айткан. Ошону менен катар бул региондун манасчыларына ислам дининин да таасири күчтүү болгонуна токтолгон.

«Манас» эпосундагы салттуу эпикалык формула» деген темадагы кандидаттык диссертациясында Г. Жамгырчиева түндүк жана түштүк региондун өкүлдөрүнүн варианттарын салыштырып алардагы сакталган архаикалык катмарларын ачып көрсөтүү менен катар сюжетиндеги жана поэтикасындагы туруктуу формулалардын сакталышына да токтолгон. Өзүнүн эмгегинде Сагынбай Орозбаков, Саякбай Каралаев жана Жусуп

¹ Кыдырбаева Р. З. Эпос «Манас». Генезис. Поэтика. Сказительство. — Б., 1995. С. 325.

Мамайдын варианттарын изилдөө объектиси катары алуу менен эпостун түштүк варианттарын да кошумча пайдаланган.

К. Талиеванын «Семетейчи Сейдене Молдокееванын чыгармачылык өнөрканасындагы салттуулук жана өзүнчөлүктүн карым-катышы» деген темадагы кандидаттык диссертациясында көңүл борборунда түштүктүк семетейчи Сейдене Молдокееванын вариантын алып аны толук кандуу варианттар деп эсептелген С. Каралаевдин, Б. Сазановдун, Ж. Сарыковдун, Ж. Кожековдун варианттары менен салыштырып төкмөчүлүк талантына жараша андан ары өнүктүрүшүнө токтолгон.

Салттык сюжеттик мотивдердин сакталышын жана айтуучунун жеке өзүнчөлүк табылгаларына токтолуу менен, негизинен семетейчи Ж. Кожековдун вариантынын сюжеттик жана поэтикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө иши зарыл экендигин байкайбыз.

Илимий изилдөөнүн максаты жана милдети. Семетейчи Жаңыбай Кожековдун вариантынын сюжетиндеги салттуу туруктуу мотивдердин сакталышы, айтуучунун жеке өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрдү белгилөөгө аракет жасалуу менен катар поэтикасындагы туруктуу формулалардын колдонулушун жана жеке өзүнчөлүк табылгаларын ачып берүү болуп санадалат. Толук кандуу деп саналган варианттарга салыштыруу, эпостун биздин күнгө чейин келип жетүүсүндөгү мезгилдин өтүшү менен кошумчаланып эпостон орун алган катмарларга анализ жүргүзүү максатына өз изилдөөсүндө диссертант төмөнкүдөй милдеттерди коёт:

— салыштырылып жаткан варианттардагы салттык сюжеттик мотивдерди жана салттык поэтикалык формулаларды салыштырып кароо менен эпостун байыркы жана кийинки катмарларын аныктап, айтуучулардын улуу эпосту биздин күнгө чейин кандайча өнүктүрүп сактап келгендигин байкоого алуу.

— семетейчинин өздүк табылгаларына таасирин тийгизген булактарды ачып берүү.

— «Семетей» эпосунун сюжетиндеги жана поэтикасындагы салттуулуктун сакталышын илимий-теориялык материалдарга таянып далилдөө.

— түрк тилдүү жана Орто Азия элдеринин эпосторунда кездешүүчү поэтикалык формулаларды «Семетей» эпосунун поэтикасы менен салыштырып жалпы окшоштук белгилерин ачып көрсөтүү.

— семетейчинин жеке өзгөчөлүктөрүнө басым жасоо.

Изилдөөнүн предмети. Диссертациялык иштин объектиси катары семетейчи Ж. Кожековдун варианты алынып, бүгүнкү күндө КРУИАнын кол жазмалар фондусунда сакталып турган материалдар каралды.

Диссертант Ж. Кожековдун вариантын башка варианттар менен салыштыруу максатын көздөп, белгилүү манасчы С. Каралаевдин («Семетей» бөлүмүн), Тыныбек Жапы уулунун, Ыса Жумабек уулунун, Сейдене Молдокееванын (түштүк) варианттарын алып, алардын сюжеттик нугунун өнүгүшүнө жана поэтикасындагы жалпылыктарды жана өзүнчөлүктөрдү ачып берүүгө аракет жасады.

Илимий иштин теориялык жана практикалык мааниси. Илимий иштин теориялык мааниси — баатырдык эпостордун варианттар аралык жалпылыктарын жана өзүнчөлүктөрүн үйрөнүүдө, ошону менен катар ЖОЖ-дордо атайын курстар жана семинарларды өтүүдө колдонулушу мүмкүн. Эпос таануу боюнча окуу куралдарын жазууда көмөгү тийет.

Илимий иштин жаңылыгы. Семетейчи Ж. Кожековдун варианты боюнча изилдөөлөр аз болгондуктан, бул вариантка атайы көңүл буруп, сюжеттик жана поэтикалык өзгөчөлүктөрүн терең изилдөөгө алып, белгилүү семетейчилердин варианттары менен салыштырып карап, анализ жүргүзүлүп, белгилүү бир тыянак чыгарууга арналгандыгында.

Изилдөөнүн апробациясы. Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясында эпостун теориясы жана тарыхы бөлүмүндө аткарылды. Диссертациянын жалпы көлөмү: 7 басма табак. Иштин негизги мазмуну «Социальные и гуманитарные науки» журналында, «Эл агартуу» журналынын серияларында, КРУИА нын философия жана укук таануу институту тарабынан чыгарылган «Современность: философские и правовые проблемы», «Гуманитарные проблемы современности» аттуу жыйнактарында жарыяланган.

Иштин структурасы. Диссертация киришүүдөн, эки бөлүктөн жана корутундудан турат. Ар бир бөлүк параграфтарга бөлүнгөн. Аягында пайдаланылган адабияттардын тизмеси берилди.

Изилдөөнүн негизги мазмуну. Диссертациянын киришүү бөлүмүндө улуу эпосу «Манас» трилогиясынын экинчи бөлүгү болгон «Семетей» эпосунун илимий чөйрөдө качантан баштап белгилүү болгондугуна, кандай илимий изилдөөлөр жүргүзүлгөндүгү тууралуу жана «Семетейди» кесип кылып айткан айтуучулар жөнүндө да сөз козголот. Жаңыбай Кожековдун айткан «Семетейинин» жазылуу тарыхынын өзгөчөлүгүнө токтолуп изилденет. Илимий иштин актуалдуулугу жана анын максаты, милдеттери, эмгектин теориялык жана практикалык негиздери көрсөтүлүп, илимий иштин жаңылыгы, изилдөөнүн предмети, илимий иштин методологиялык негизи жана практикалык мааниси, апробациясы белгиленет. «Семетей» эпосунун варианттарынын изилдениши кенири белгиленет.

Биринчи бөлүмдө Жаңыбай Кожековдун өмүрү жана чыгармачылыгынын калыптанышына таасирин тийгизген чөйрө жөнүндө сөз козголот. Семетейчиге замандаштарынын, эпосту жыйноочулардын, изилдөөчүлөрдүн берген баасына да илимий анализ жүргүзүлөт.

Экинчи бөлүмдө семетейчи Ж. Кожековдун вариантын толук кандуу деп саналган варианттардын айрымдары менен салыштырып, алардын ортосундагы салттуу туруктуу сюжеттик окшоштуктарды жана айтуучунун жеке өзгөчөлүк табылгалары тууралуу кенири изилдөө жүргүзүлөт. Семетейчинин вариантындагы кездешкен туруктуу поэтикалык саптары түрк-монгол эпосторунда кездешүүчү туруктуу поэтикалык саптар менен салыштырылып, окшоштук жактары менен бирге алардын архаикалык башаттары белгиленет.

Биринчи глава «Семетейчи Жаңыбай Кожековдун чыгармачылыгы калыптанган чойро» деп аталат.

Жаңыбай Кожеков 1869-жылы Жумгал ороонундо туулган. Жаңыбайдын атасы Кожек бирөөнүн көзүн карабаган өз оокатына тың адам болгон. Жаңыбай атасынан 15 жашында калып, ата мурас чарбасын колго алып, ошону менен оокат кыла баштайт. Ал 29 га караганда жалгыздыктын айынан байырлап, Кетмен-Төбөдөгү эжесиникине көчүп барат. Ошондон тартып Кетмен-Төбөгө байырлап, үйлөнүп-жайланып, өмүрүнүн акырына чейин ошол жакта жашайт. Семетейчи Жаңыбайдын эскерүүсүндө анын жети атасы тең (Айдарбек, Сүйүнбай, Сакочук, Тенирбай, Сары, Жаманкары, Кожек) «Манас» айтып, манасчылык атадан балага өтүп, мурас катары сакталып жана айтылып келген.

Мындай жети атасынан бери манасчылыкты кесип кылып айтып келүү, сейрек кездеше турган көрүнүш. Бул кыргыз элинин улуу мурасы, көөнөрбөс байлыгы болгон «Манас» эпосуна зор көңүл буруп, анын аздектегинин далили десек болот. Жаңыбайдын атасы Кожек эл арасында көбүнчө үчилтиктин экинчи бөлүгүн айтып жүргөндүктөн эл аны семетейчи деп биле турган. Жаңыбай «Манасты» атасы Кожектен үйрөнүп 16 жашында айтып баштаган¹. Белгилүү манас изилдөөчү Р.З. Кыдырбаева «Сказ Жаңыбая Кожекова — своеобразный сплав сюжета северных вариантов с южными. Известно, что Жаңыбай встречался с Сагынбаем, слушал его исполнение. Отец Жаңыбая Кожек тоже был представителем манасчы северного региона, поэтому, естественно, Жаңыбай творчески воспринял и вобрал в свой сказ известные варианты. Затем на юге Киргизии, он столкнулся с своеобразной сказительской, отличающейся во многом от северной своим архаическим древним сюжетом, не успевшим еще заметно видоизмениться в устах местных сказителей. По сказу Ж.Кожекова можно судить, насколько он сумел сплавить в своем варианте многие северные и южные мотивы эпоса»², — деп белгилеген ою туура экендигин айтпай коюуга болбойт.

Жаңыбайдын «Семетейинин» сюжетинин байлыгына идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүнө мүмкүн замандашы Сагынбайдын да аздыр-көптүр таасири болгондур. Муну атайы сөз кылганыбыздын себеби, Сагынбайдан «Семетей» бөлүмү жазылып алынбай калып, бизге ал киши өтө толкундануу менен, чыгармачылык эргүү менен аткарган «Семетейинин» айрым элементтерин Жаңыбай өздөштүрүп, өзүнүн чыгармасында кошумчалады бекен деген да ой келет. Негизинен бул залкар таланттардын бири-бирине эч кандай таасири болгон эмес деп айтууга да мүмкүн эмес. Жаңыбай «Семетейден» тышкары «Сейтекти» да айтканы тууралуу маалыматтар бар. Эгерде трилогиянын үчүнчү бөлүгү да айтуучудан жа-

зылып алынганда, бүгүнкү күндөгү кол жазмалар фондусунда сакталып турган варианттарды толуктап башка варианттар менен салыштырып изилдөөдө баалуу материал болуп берет беле деген ой пайда болот. Себеби, Жаңыбайдын «Семетейи» чындыгында эле кол жазмалар фондусунда сакталган «Семетейдин» варианттарынын көлөмдүүсү, баардыгы 20 дептер, орточо эсептегенде ар бири 200 дөн кем эмес барактан турат. Акын жети атасынан бери манасчы болгондугун, көлөмдүү айткан эпостун карап туруп, бул залкар талант чындыгында эле өз баасын алышы керек деп ойлойбуз.

«Манастан» ал «Кокотөйдүн ашын», «Чоң казатты» жана «Семетей», «Сейтек» эпосторун толук айткан. Жаңыбайдан жазылып алынган жалпы эпостун көлөмү 100 минге жакын ыр сабынан турат.

Семетейчи кенже эпостордон «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторун, элдик поэма «Ак Мөөрдү» да айткан, ушул поэмага прототип болуп кирген Болот информатор Б. Исаковдун эскерүүсүндө төмөнкүчө бери-лет: ал Жаңыбайды үйүнө үч күн түнөтүп «Семетей» айттырган. Мөөр Болоттун тажеси экен. Бул тууралуу Нарындын чоро элине барып Болоттун өз оозунан угуп, поэманы жараткан. Эл арасына тараган 7 варианттын ичинен түп нускага жакыны — Ж. Кожековдун варианты¹.

Жаңыбай үчилтиктин «Семетей» менен «Сейтек» бөлүмдөрүн айтуу менен атасы сыяктуу эле негизинен эл арасында семетейчи катары таанылган. Ал да өзүнүн «Семетей» айтып калуусун көпчүлүк манасчылардай эле, кереметтүү түш көрүү менен байланыштырат.

Айрым бир окуялардын сүрөттөлүшүнө жана мотивдердин берилишине караганда Жаңыбайдын «Семетейи» башка варианттардан айырмаланып турат. Сагынбайдын вариантынан мазмундук жактан айрым семетейчилерден Саякбайдын вариантынан мазмундук жактан айырмаланып өзүнчөлүк мааниге ээ экендигин белгилөөгө болот. Айрым жыйноочу, иликтөөчүлөрдүн (К. Мифтаков, К. Рахматулин) пикири боюнча Жаңыбайдын чыгармачылык бөтөнчүлүгүнө карата аны түштүктүк манасчылардын мектебинин өкүлү катары эсептешет.

Жаңыбайды түштүктүк манасчылардын мектебинин өкүлү деп карап жүргөндүгүбүздүн себеби, бул адамдын өмүрүнүн көп мезгилин түштүк региондо жашап калгандыгынан улам айтабыз. Ал эми анын чыгармачылыгынын алгачкы башаты түндүк региондо башталып, болгондо да таалим алуучусу эң жакын адамы атасы болгондугун тана албайбыз. Андыктан Жаңыбайдын варианты эки региондун тең өзгөчөлүктөрүн өзүндө кабыл алган көркөм мурас десек болот. Бул тууралуу тиешелүү далилдерди II главада кеңири карап токтолобуз.

Бүгүнкү күндө Жаңыбай Кожековдун вариантынын жазылып алынып сакталып калышына улуту башкырт, кыргыз фольклордук чыгарма

¹ Кырбашев К. «Ж.Кожеков» китепте: Манас энциклопедиясы. — Б., 1995. 209-б.

² Кыдырбаева Р. З. «Эпос «Манас». Генезис. Поэтика. Сказительство. — Б., 1996. С. 327—328.

¹ Исаков Б. «Манас» сабагы. — Б., 1994. 607-бет.

ларын жыйноодо атан төө көтөрө алгыс эмгек кылган, ошол зор эмгеги менен сүймөнчүлүккө ээ болгон адам Каюм Мифтаковду айтпай коюуга мүмкүн эмес. Ал Жаңыбайдын «Семетейине»: «Ошол убакта Жалал-Абад областынан Жаңыбай Кожековду да жаздырышты. Бирок ишти уруучулук көзү менен караган Исакеев, Айылчиев, Жумабаевдер өз урууларынан чыккан семетейчилерди жактап, Жаңыбай Кожековду жараксыз деп табышты.

Мен аны сынап көрүп, Сагымбай Орозбаковдон да артык деп таптым. Жалгыз айыбы — ал «Манасты» айтпайт. «Семетей» менен «Сейтекти» айтат¹ — деп баа берген.

Бул тууралуу Анар Токомбаева: «Мифтаковдун Саякбай баш болгон бир нече ири манасчыларды жасалма деп танышы, Жаңыбайды Сагымбайдан да жогору коюшу сөздү кыскарта айтканда сынды эч качан көтөрө албайт. Болгону өзү жаза баштаган Жаңыбайды көтөрмөлөп атайы жасалганы көрүнүп турат. Андан бери жарым кылым өттү. Кыргыз фольклорун бөтөнчө «Манас» эпосун изилдеген адис окумуштуулар ушуга чейин Сагымбайды айтпаганда да, Жаңыбайды Мифтаков өзү «жасалма» манасчылар эсептегендерден жогору койгон баа пикир азырынча айтыла электигин эскерсек эле бардыгы өзүнөн-өзү аныкталат»² — деген пикирин окуп көрүп, мындайча пикир айтууну туура таптык. Чынында эле, Жаңыбайдын «Семетейи» өз баасын ала албай келе жаткан варианттардан. Кыргызстандын түштүк регионуна адам катары калыптанып, чыгармачылыгы табында турган мезгилинде барып өмүрүнүн акырына чейин ошол жерди жердеп, чыгармачылыгына аталган региондун өзгөчөлүктөрүн кабыл алганы да сезилет.

Семетейчинин пикирине караганда 1936-жылы эл чыгармачылыгынын олимпиадасына түштүк региондон жалгыз делегат болуп келген экен. Бул региондон жазылган варианттардын көпчүлүгү чакан, Жаңыбайдын «Семетейине» көлөмү жагынан теңеле албайт.

Ал эми Ж.Кожековдун «Семетейи» басмадан китеп болуп чыгарылса, «XX кылымдын Гомери» С.Каралаевдин 1987—89 жылдары басмадан чыккан «Семетейинен» көлөмү жагынан бир аз гана айырмалуу болбосо, ошончолук көлөмдөгү китеп болуп чыгаары анык.

Биздин максатыбыз Жаңыбайдын «Семетейин» түштүккө же түндүккө тийиштүү деп бөлүү эмес, негизги максатыбыз эки регионду бири-биринен ажыратпастан, бирдикте карап, эки региондун тең өзгөчөлүктөрүн өз боюна сиңирген көлөмдүү (көркөм деп да айтуу ашыкча эмес) чыгарма деп айтууга толук акыбыз бар.

Биз манасчыларды биринен-бирин жогору коюп баалаганыбыз балким туура эместир, канткен менен алардын ар бири өзүнчө өзгөчө жа-

ралган феномендер. Бүгүнкү күндө эл арасында эпосту айлап, жылдап айтып түгөтө албаган адамдарды таппайбыз, алардын ар бири экинчи кайталангыс залкар таланттар. Ошентсе да, кароодо көңүлү сынып бара жаткан адамдын өчкөн отун күйгүзүп, жылуу пикирин айтып, ага жогору баасын берген Каюм Мифтаковдун пикири да тегин эле жерден чыга калган деп айтууга болбойт. Жаңыбайдын «Семетейи» чындыгында эле жогорку деңгээлдеги варианттардын бири десек ашыкча эмес. Бул жерде К. Мифтаковдун пикирине таяна турган болсок, «Жаңыбайдын эл чыгармачылыгынын олимпиадасында айткан «Семетейи» башка семетейчилердикинен айырмалуу болгондуктан кароонун комиссия мүчөлөрү семетейчинин чыгармасын жалпы салттык үлгүгө караганда анын идеялык мазмуну, көркөмдүк өзгөчөлүгү башка семетейчилерден болгон айырмачылыгы бар экендигин көрсөтүп баалабастан, үстүртөн гана уйкаштыгы начар деген бүтүмгө келип, «Семетейин» жокко чыгарышат». Жаңыбайдын айтуусуна караганда аны түштүктөн чыккан семетейчи катары эсептешип, чыгармасын баалабай койгондугун эскерет. Семетейчинин чыгармачылык өзгөчөлүгүн туура баалай билген жана жазып алууга дилгирленген К. Мифтаковго Жаңыбай макул болот. Айтуучудан 1936-жылдын сентябрь айынан 1937-жылдын март айына чейин 100 басма табак көлөмүндө «Семетейди» толук жана «Манастан» үзүндү жазып калат¹.

«Манас» бөлүмүнөн кара сөз түрүндө «Манастын санжырасын»² жазып алган. Мындан тышкары «Манастын балалык убактысы» ыр түрүндө жазылып алынган. «Манастын санжырасы» тууралуу Каюм Мифтаков: «Муну айтуучу Кожеков «Манастын санжырасы» деп атаса да Манастын санжырасына байланыштуу жерлери абдан аз. Бирок бул эл арасында Манас туурасында жүргөн көп легендалардын тизмесин көрсөтөт, жана Манасты түшүнүүгө көп жардам берет»³ деген туура пикирин айткан.

Экинчи глава «Семетейчи Жаңыбай Кожековдун вариантындагы салттуулуктун сакталышы жана жеке табылгалары» деп аталат. Биринчи параграфта баатырдын укмуштуу төрөлүшү, болочок баатырга ат коюу мотивинин берилиши жөнүндө айтылат.

Жаңыбай Кожековдун⁴ «Семетейи» кара сөз менен башталып, ал мындайча баяндалат: Семетей атасы Манас Бээжинге барган жылы Каныкейден төрөлөт. Манас жарадар болуп, Аккуласын окко учуруп, Алмамбетти шейит кетирип, Бээжинден жолу болбой, өзү Коңурбайдан жарадар болуп Таласты көздөп келе жатканда алдынан «Сүйүнчү» деп бир дубана кез келет. Манас айтты: «Чоң атам Каракандан үч уул бар эле. Эң улуусу Жорпек, андан бала жок эле. Ортончусу Көзкаман, Көзкамандан төрт жаман, төртөөнөн бала жок эле. Эң кичүүсү Жакыптан жалгыз Манас

¹ Кожеков Ж. Семетей. Инв 34, 84-бет.

² Кожеков Ж. «Манастын санжырасы». Инв 36.

³ Кожеков Ж. «Манастын санжырасы». Инв 36. 4-бет.

⁴ Кожеков Ж. «Семетей». Инв 17. 1-бет.

¹ Мифтаков К. Кыргыз фольклору боюнча түшүндүрүү каты. Инв № 155. 85—87-бет.

² Токомбаева А. Каюм Мифтаков. — Ф., 1991. 76-бет.

ларын жыйноодо атан тоо көтөрө алгыс эмгек кылган, ошол зор эмгеги менен сүймөнчүлүккө ээ болгон адам Каюм Мифтаковду айтпай коюуга мүмкүн эмес. Ал Жаңыбайдын «Семетейине»: «Ошол убакта Жалал-Абад областынан Жаңыбай Кожековду да жаздырышты. Бирок ишти уруучулук көзү менен караган Исакеев, Айылчиев, Жумабаевдер өз урууларынан чыккан семетейчилерди жактап, Жаңыбай Кожековду жараксыз деп табышты.

Мен аны сынап көрүп, Сагымбай Орозбаковдон да артык деп таптым. Жалгыз айыбы — ал «Манасты» айтпайт. «Семетей» менен «Сейтекти» айтат¹ — деп баа берген.

Бул тууралуу Анар Токомбаева: «Мифтаковдун Саякбай баш болгон бир нече ири манасчыларды жасалма деп танышы, Жаңыбайды Сагымбайдан да жогору коюшу сөздү кыскарта айтканда сынды эч качан көтөрө албайт. Болгону өзү жаза баштаган Жаңыбайды көтөрмөлөп атайы жасалганы көрүнүп турат. Андан бери жарым кылым өттү. Кыргыз фольклорун бөтөнчө «Манас» эпосун изилдеген адис окумуштуулар ушуга чейин Сагымбайды айтпаганда да, Жаңыбайды Мифтаков өзү «жасалма» манасчылар эсептегендерден жогору койгон баа пикир азырынча айтыла электигин эскерсек эле бардыгы өзүнөн-өзү аныкталат»² — деген пикирин окуп көрүп, мындайча пикир айтууну туура таптык. Чынында эле, Жаңыбайдын «Семетейи» өз баасын ала албай келе жаткан варианттардан. Кыргызстандын түштүк регионуна адам катары калыптанып, чыгармачылыгы табында турган мезгилинде барып өмүрүнүн акырына чейин ошол жерди жердеп, чыгармачылыгына аталган региондун өзгөчөлүктөрүн кабыл алганы да сезилет.

Семетейчинин пикирине караганда 1936-жылы эл чыгармачылыгынын олимпиадасына түштүк региондон жалгыз делегат болуп келген экен. Бул региондон жазылган варианттардын көпчүлүгү чакан, Жаңыбайдын «Семетейине» көлөмү жагынан теңеле албайт.

Ал эми Ж.Кожековдун «Семетейи» басмадан китеп болуп чыгарылса, «XX кылымдын Гомери» С.Каралаевдин 1987—89 жылдары басмадан чыккан «Семетейинен» көлөмү жагынан бир аз гана айырмалуу болбосо, ошончолук көлөмдөгү китеп болуп чыгаары анык.

Биздин максатыбыз Жаңыбайдын «Семетейин» түштүккө же түндүккө тийиштүү деп бөлүү эмес, негизги максатыбыз эки регионду бири-биринен ажыратпастан, бирдикте карап, эки региондун тең өзгөчөлүктөрүн өз боюна сиңирген көлөмдүү (көркөм деп да айтуу ашыкча эмес) чыгарма деп айтууга толук акыбыз бар.

Биз манасчыларды биринен-бирин жогору коюп баалаганыбыз балким туура эместир, канткен менен алардын ар бири өзүнчө өзгөчө жа-

ралган феномендер. Бүгүнкү күндө эл арасында эпосту айлап, жылдап айтып түгөтө албаган адамдарды таппайбыз, алардын ар бири экинчи кайталангыс залкар таланттар. Ошентсе да, кароодо көңүлү сынып бара жаткан адамдын өчкөн отун күйгүзүп, жылуу пикирин айтып, ага жогору баасын берген Каюм Мифтаковдун пикири да тегин эле жерден чыга калган деп айтууга болбойт. Жаңыбайдын «Семетейи» чындыгында эле жогорку деңгээлдеги варианттардын бири десек ашыкча эмес. Бул жерде К. Мифтаковдун пикирине таяна турган болсок, «Жаңыбайдын эл чыгармачылыгынын олимпиадасында айткан «Семетейи» башка семетейчилердикинен айырмалуу болгондуктан кароонун комиссия мүчөлөрү семетейчинин чыгармасын жалпы салттык үлгүгө караганда анын идеялык мазмуну, көркөмдүк өзгөчөлүгү башка семетейчилерден болгон айырмачылыгы бар экендигин көрсөтүп баалабастан, үстүртөн гана уйкаштыгы начар деген бүтүмгө келип, «Семетейин» жокко чыгарышат». Жаңыбайдын айтуусуна караганда аны түштүктөн чыккан семетейчи катары эсептешип, чыгармасын баалабай койгондугун эскерет. Семетейчинин чыгармачылык өзгөчөлүгүн туура баалай билген жана жазып алууга дилгирленген К. Мифтаковго Жаңыбай макул болот. Айтуучудан 1936-жылдын сентябрь айынан 1937-жылдын март айына чейин 100 басма табак көлөмүндө «Семетейди» толук жана «Манастан» үзүндү жазып калат¹.

«Манас» бөлүмүнөн кара сөз түрүндө «Манастын санжырасын»² жазып алган. Мындан тышкары «Манастын балалык убактысы» ыр түрүндө жазылып алынган. «Манастын санжырасы» тууралуу Каюм Мифтаков: «Муну айтуучу Кожеков «Манастын санжырасы» деп атаса да Манастын санжырасына байланыштуу жерлери абдан аз. Бирок бул эл арасында Манас туурасында жүргөн көп легендалардын тизмесин көрсөтөт, жана Манасты түшүнүүгө көп жардам берет»³ деген туура пикирин айткан.

Экинчи глава «Семетейчи Жаңыбай Кожековдун вариантындагы салттуулуктун сакталышы жана жеке табылгалары» деп аталат. Биринчи параграфта баатырдын укмуштуу төрөлүшү, болочок баатырга ат коюу мотивинин берилиши жөнүндө айтылат.

Жаңыбай Кожековдун⁴ «Семетейи» кара сөз менен башталып, ал мындайча баяндалат: Семетей атасы Манас Бээжинге барган жылы Каныкейден төрөлөт. Манас жарадар болуп, Аккуласын окко учуруп, Алмамбетти шейит кетирип, Бээжинден жолу болбой, өзү Коңурбайдан жарадар болуп Таласты көздөп келе жатканда алдынан «Сүйүнчү» деп бир дубана кез келет. Манас айтты: «Чоң атам Каракандан үч уул бар эле. Эң улуусу Жорпек, андан бала жок эле. Ортончусу Көзкаман, Көзкамандан төрт жаман, төртөөнөн бала жок эле. Эң кичүүсү Жакыптан жалгыз Манас

¹ Кожеков Ж. Семетей. Инв 34, 84-бет.

² Кожеков Ж. «Манастын санжырасы». Инв 36.

³ Кожеков Ж. «Манастын санжырасы». Инв 36. 4-бет.

⁴ Кожеков Ж. «Семетей». Инв 17. 1-бет.

¹ Мифтаков К. Кыргыз фольклору боюнча түшүндүрүү каты. Инв № 155. 85—87-бет.

² Токомбаева А. Каюм Мифтаков. — Ф., 1991. 76-бет.

Семетей төрөлө электеги Каныкейдин жолборстун жүрөгүнө талгак болушу жөнүндөгү мотив «Манас» эпосундагы Чыйырдынын жолборстун жүрөгүнө талгак болгондогу мотивине окшош. Жолборс бир кезде, кыргыздардын арасында уруу тотеминин милдетин аткарган. Жолборс жөнүндө түшүнүктөр байыркы түрк-руникалык жазма эстеликтеринде да кездешет. С. Каралаевдин вариантында Каныкей Букарга качып барганда Семетейге той берип, тойдо жолборс атып келишип, жүрөгүн Семетейге жегизишет. Бул мотив байыркы элдердин түшүнүгүндө жырткыч айбандын сүтүн ичсе, этин жесе ошондо аларга анын касиети өтөт деген түшүнүктүн негизинде келип чыккан. Андыктан эненин жолборстун жүрөгүнө талгак болуусу да мурунку кезде кыргыздарда да ушундай эле түшүнүктөрдүн болгондугун далилдеп тургандыгы чындык.

Келтирилген мисалдардан көрүнүп тургандай, баатырдын төрөлүшү жөнүндөгү мотив ар бир семетейчиде мааниси боюнча, өзүнүн подтекстти боюнча салттык нукта берилет, бирок оозеки айтууда кээ бир майда деталдар, персонаждардын аттары өзгөрүүгө учураган. Семетейчи Ж. Кожековдо кээ бир мотивдердин ретоспекция (чегинүү) аркылуу кайталанып берилиши да, эзелтен бери үчилтиктин биринчи бөлүгүндөгү поэтикалык формулалар оозеки айтууда экинчи бөлүмүндө кайталанышы закон ченемдүү көрүнүш.

Жаңыбайдын жети атасынан бери манасчылык кесипти аркалап, атасы Кожек жана өзү семетейчи катары таанылгандыктан улам, анын «Манас» эпосундагы көпчүлүк мотивдерди «Семетейге» киргизгендигинен көп нерсени баамдоого болот. Мүмкүн анын таалим алуучусу атасынын айтуу өзгөчөлүгү ушундайдыр деген ойго келесин. Жаңыбайдын вариантындагы мотивдердин айрымдары айтуучулардын Тянь-Шань мектебинин өкүлдөрүнүн варианттарына өтө окшош жерлери бар.

Жаңыбайда Семетей Букарда жүргөндө аны молдого окууга бергендиги жөнүндөгү мотивдин, С. Орозбаковдун вариантындагы Манасты Ошпурга тарбиялоого бергендигине толук болбосо да, өзгөргөн формасында окшоштугу бар. Молдого окууга берүү кийинки мезгилде ислам дининин таасири менен кирген мотив экендиги да талашсыз.

Болочоктогу баатырдын атасы дүйнөдөн өткөндөн кийинки тагдыры ар бир семетейчиде ар түрдүүчө вариацияланган, бирок мураскердин өмүрүн сактап калуу үчүн аны коопсуз жерге б.а. таятасыныкына алып качуу бардык варианттарда бирдей мотивировкаланса да, Жаңыбайдын «Семетейинде» өзгөчө, башка эч бир вариантта кездешпеген мотивдер бар. Жаңыбайдын вариантында¹ Манас Таласка келгенден кийин үч жыл жарадар болуп жатат. Манастын көзүнүн тирүүсүндө Каныкей менен кыз Сайкал Манаска үч жылда күмбөз салдырып бүтүрүшөт. Семетейге үч жаш болгондо баатыр Манас көз жумат. Ошондо Каныкей менен бирге кыз Сайкал аза кылып отурат. Кыз Сайкалдын андан кийинки тагдыры

¹ Кожеков Ж. «Семетей». Инв.17.

жөнүндө маалымат жок. Он алты күн өткөндө, ортончу аял Акылайдан чатак чыгып, ушу кара жолтой Каныкей келгени, кан төрөмдөн жакшылык көргөнүм жок, Көбөшкө ортомчу салып, он жети күн дегенде тийип кетти, — деп берилет.

Сагымбайда: Шооруктун кызы Акылай
Он алты жарым жашы бар,
Олондой кара чачы бар¹ —

деп берилсе, түштүктүк семетейчи Досу Ташматовдо² төмөнкүдөй айтылат:

Айгандын кызы Алтынай,
Ашкере сулуу капырай, —

деп сүрөттөлөт.

Бул вариантта Манас Каныкейден кийин кандын кызы Канымжанды, алтын сакал Айкожонун кызы Алтынайды, Айгандын кызы Акылайды алгандыгы айтылат. Манасты Токтобай атып өлтүрөт. Манастын өлгөнүн уккан Абыш, Көбөштөр кубанышат. Манастын чолок устасын кулагынан жетелеп келип курал-жарак жасаттырат. Каныкей атасыныкына качат. Алтынай үйүн кубултуп боз таш кылып жата берет. Абыке, Көбөш кан болушат. Алтынайды алуу максатында бүт усталарды чакыртып, үйдөй боз ташты бузабыз деп аракеттенишип, кемегедей жерди оюшат. Ал жер кайра эртеси бүтүп калат. Айласы кетип акыры токтошот. Манасты көмүшөт. Күмбөз салдырат.

Бул жерде биз Манастын аялы Накылайдын акылсыздык кылганын Д. Ташматовдун вариантындагы Акылайдын туруктуулугун көрөбүз.

Жаңыбайда³ улуу аялын улуу иниси алды, кичүүсүн кичүүсү Абыкеге алып беребиз дешип кырк чоронун ойлору бузулат. Ошондо Ногойдон «Абыкеге тийиниз», — деп бир да адам даап чыга албайт. Серек менен Сыргак биз барабыз деп жөнөшөт. Алардын айткан сөзүнө Каныкей каршылык көрсөтүп, тийбестигин билгизет. Ошондо алар Жакыпка барышат, болгон ишти айтышат. «Кулдарга тийбе» — деп Бакай Каныкейден пара жеп, бүгүн түндөп Букарга качырмак болуптур деп айтышат. Алар түндө келип Каныкейдин ордосун талап, өзүн байлап кетмек болуп макулдашышат. С.Каралаевдин вариантында⁴ «Бакай Текечинин Ормонбегинен калың жеп, Каныкейди ошого алып бергени жүрүптүр» — деп Жакып, Абыке, Көбөш кеңешип ортомчу кылып Кыргыз чалды, Тазбайматты жиберип, алар жарадар болуп кайтышат.

¹ Орозбаков С. «Манас». — Бишкек., 1995.

² Калчакеев К. «Манас» эпосунун түштүк варианттары. Китепте: «Манас» эпосунун комплекстүү изилдөө маселелери. — Б., 1994. 250-б.

³ Кожеков Ж. «Семетей». Инв.17.

⁴ Каралаев С. «Семетей». I-китеп. — Ф., 1987.12-бет.

Сейдене Молдокеевада¹ болсо, Каныкейге эки жолу ортомчу жиберилгендиги айтылат. Алгач Каныкейдин жакын курдаштары Асылкан менен Кашымкан Көбөштүн зомбулугу менен жуучулукка барышат. Алар: «Манастын өлгөнүнө кырк күн толо электигин, ичиндеги күйүтү арылар маал боло элек. Бейбактын чачын жыяр маал боло элек», — дешет. Каныкей курдаштарына макул эместигин билдиргенде, каарданган Көбөш Тазбаймат менен Кыргызчалды жиберет. Алар да чабылып кайтышат. Ыса Жумабек уулунда бул тууралуу айтылбайт.

Жогоруда берилгендей ар бир семетейчиде Абыке, Көбөштүн жуучу жибергендиги ар түрдүүчө мотивировкаланса да «Семетей» эпосуна мүнөздүү болгон баатыр өлгөндөн кийин анын ордосун талап, артында калган туякты жок кылууга аракет жасашкан салттуу өзөк мотив сакталган.

Абыке, Көбөштөн ордону талап, Семетейди өлтүрмөкчү болгондо, аны аман алып калуу үчүн С.Каралаевде², Тоголок Молдодо³ күндүн баласын Семетейдин ордуна бөлөп койсо, Сейденеде⁴ кур бешикти Каныкейдин колунан жулуп сүйрөп кеткендиги тууралуу айтылат. Бул варианттардан айырмаланып Ж.Кожековдо⁵ Абыке, Көбөштүн келе жаткандыгын билген Каныкей, кайын энесин жетелеп, Семетейди көтөрүп, токойго качып кетет.

Баардык варианттарда мындан аркы сюжеттин өнүгүшүндөгү Каныкейдин Букарга качуусу сүрөттөлөт. Каныкейдин атасынын шаарына качуусуна С. Каралаевде⁶ Бакай көмөктөшөт.

Ал астыларына ат, ичерине тамак берет, ошону менен бирге символикалык образдар, мифтик-тотемдик (байтерек, ак бугунун эмизиши) түшүнүктөр Семетейди калкалап бакса, б.а. алгачкы сюжеттик өзөктө мифологиялык персонаждар куткарса, ал бара-бара реалдуу, турмуштук мотивдер менен алмаштыргандыгын Сейдене Молдокееванын вариантынан көрүүгө болот. Сейденеде жолдо азап-тозок көрүп, Каныкей бүткөн бою зырылдап, өзөк жалматар тамак жок, эмизүүгө сүтү жок, балам ачкадан өлөбү деп, зоолорду кыдырып, Алмамбеттин Сырбараны менен беш кекилик, алты улар атып келип, Семетейге азык кылып берет. Башка варианттардагыдай жаныбар өзү келип эмизүү мотиви да бул вариантта реалдуу каарман Бакай аркылуу экени, кийин Семетей аркылуу эскерилет:

Өзөрүп калат жетим деп,
Айланайын абакем,
Мага аркар кармап эмизген,

¹ Молдокеева С. «Манас», «Семетей». Инв. 237.

² Каралаев С. «Семетей». I-китеп. — Ф., 1987.

³ Тоголок Молдо. «Семетей». Инв. 112.

⁴ Молдокеева С. «Семетей». Инв. 237.

⁵ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 18.

⁶ Каралаев С. «Семетей». I-китеп. — Ф., 1987. 50-бет.

Кубаттуу болсун жетим деп,
Апкелген казысын чайнап жегизген»¹, —

деп мотивировкаланган.

Жаңыбайдын вариантында дагы бир эч бир вариантта кездешпеген мотив бар. Башка варианттарда мифтик-тотемдик көрүнүштөрдүн жардамы менен атасынын шаарына жетсе, Каныкей жолдо азыгы түгөнүп минген аттарын союп, азык кылышкандан кийинки андан аркы жолунда да кыйынчылыкты көрүп бара жатканда астынан Алымкан хандын баласы Мырзакул чыгат. Каныкейдин «эми баламды өлтүрүп, кордук көрсөтөбү» деп ою бөлүнүп турганда, Мырзакул ал-акыбалын сурап, аларды атасы Алымкандын (тегерегиндеги алты хан) үйүнө алып барат. Ошондо Алымкандын тегерегиндеги алты хан: «Бир кезде мунун атасы Манас бизге кордук көрсөткөн, өлтүрөбүз», — дешкенде аларды акылман кан Алымкан:

Жамандыкка жамандык,
Ар ким адам кылуучу,
Жамандыкка жакшылык,
Эр адамдар кылуучу, —

деп акылга чакырып, Каныкейлерге ат мингизип, тон жаап жакшы узатат. Бул жерде биз эпостогу адамды бийик гуманизмге чакырган идеяны көрө алабыз.

Баатырдын укмуштуу төрөлүүсү, болочок баатырга ат коюу мотивинде негизинен Кетмен-Төбөлүк эки семетейчиде көбүрөөк окшоштуктардын бар экендигин байкоого болот. Ал эми болочок баатырды аман сактап калуу үчүн Каныкейдин жазаган далалаты да башка семетейчилерден варианттарынан айырмаланып, Жаңыбайда реалдуу турмушка жакын сүрөттөлгөнүн байкайбыз.

Эпостун сюжетин реалдуу турмушка жакындатуу, жөнөкөйлөштүрүү, архаикалык түшүнүктөрдү (байтерек, ак бугунун эмизиши сыяктуу), көрүнүштөрдү реалдуу көрүнүштөр менен алмаштыруу эпостун мифологиялык мотивдерин жоготууга, алмаштырууга жатат. Ушундай түрдөгү эпостун эволюциясы, байыркы мотивтерди трансформациялоо — бул эпостун укмуштуу жомоктук жана баатырдык көрүнүштөрүн жөнөкөйлөштүрүүгө, солгундатууга алып келери белгилүү. Бул процесс эпостун эволюциясындагы объективдүү өзгөрүш, замандын коомдун өзгөрүшү менен байланышкан процесс.

Экинчи параграфта «Семетейдин бөтөн элде чоноюшу. Мекен темасынын берилиши» тууралуу сөз болот. С.Каралаевдин вариантында² Ысмайыл жигиттери менен ууга чыгып, Кең-Көлчүктүн толуп калганын,

¹ Молдокеева С. «Семетей». Инв. 237.

² Каралаев С. «Семетей». I-китеп. — Ф., 1987.

чынардын бүрдөгөнүн көрүп ошол жерден эжесине жолугуп, Каныкей ага кан Манас өлгөндөн кийинки азаптуу тагдырын айтып Семетейди бала кылып бергени айтылса, Ыса Жумабек уулунда¹ Каныкей Букардын четине келип жеткенде Чыйырдыга:

Кечээ Манас барында,
Букардын ханы атама,
Төркүлөп эми келгенмин,
Ошондо келген себебим,
Ак тулпар сурап келгенмин,
Ак тулпар бербей атакем,
Армандуу болуп кеткенмин, —

деп таарынып кеткенин айтып, атасынын шаарына эмес, Букардын берки бөлүгү кан Дөгөйдүн жерине барып, ошол жерде жашап калат. Барганына он эки күн болгондон кийин, кыркып берип чырпыгын, кылып берип ырымын, жетим калган Семетейди иниси Ысмайылга бала кылып берет деп сүрөттөлөт.

С. Молдокеевада² Ысмайыл куш салып, сонордо жүрүп, эки каранды көрүп, эжеси Каныкей экенин таанып, Семетейди эч нерседен өксүтпөй, өз баласы кылып жарыялап, он беш күн тамаша кылып той бергендиги баяндалат. Семетей Ысмайылдын колунда өтө эрке өсүп, «өз денесин көтөрүп, Семетей үч жашка чейин баспады» — деп сүрөттөлгөн. Бул мотив башка элдердин фольклорунда кездешүүчү мотивге жатат. Баатыр чыгар баланын көпкө чейин баспоо мотиви орус элинин былынасы Илья Муромецте да кездешерин билебиз.

Жаныбай Кожековдо Каныкей Букарга атасынын үйүнө келгенде башка эч бир варианттарда кездешпеген «Каныкейдин арманы» деген деталды байкоого болот. Каныкей муну энеси менен учурашып кошуп түшөт. Ал өзүнүн кан Манастан айрылгандан кийинки азаптуу, армандуу тагдырын айтканында айтуучунун синтаксистик параллелизмди кенири колдонгондугуна кыска мисал келтире турган болсок,

Энеке эсен болдуңбу,
Эмгектүү мени көрдүңбү?
Ай энем аман болдуңбу,
Армандуу мени көрдүңбү?

Мындан ары «Каныкейдин арманы» баштан-аяк синтаксистик параллелизм аркылуу берилет.

Жаныбай Кожековдо Семетейди Ысмайылга бала кылып бербестен Каныкей өзү тарбиялайт. Каныкейге атасы эл-жер бөлүп берет. Каныкей Семетейге той өткөрөт. Бул Семетейдин сүннөт тою жана экинчи жолу

¹ Ыса Жумабек уулу. «Семетей» — Б., 1994.

² Молдокеева С. «Семетей». Инв. 236, 1дептер. 155-бет.

молдолорго китеп ачтырып, балага Семетей деп ысым ыйгарышат. Мындай баатырдын аты төрөлө электе китепке жазылгандыгы тууралуу мотив эпостун «Манас» бөлүгүндөгү кытай аярларынын бичигине болочок баатырдын ысмы жазылгандыгы тууралуу мотив менен үндөшүп турат.

Жаныбайда¹ сюжеттин андан ары өнүгүшүндө Семетейди молдого окууга берип, ал төрт жыл окуп, кат-сабаты жоюлуп, жайчылык өнөрдү үйрөнүп чыгат.

Семетейдин эли-жери тууралуу билгендиги жөнүндөгү мотив бардык варианттарда калыптанган традиция боюнча баатыр эли-жери тууралуу намыска тие турган сөздү С. Каралаевде, С. Молдокеевада Сарытаздан уга тургандыгы белгилүү.

С. Каралаевде² Сарытаз Темиркандын иниси болуп, кандыкты талашат деп Күл-Эшендин Гүл-Токойго жиберип көмүр өчүргүч кылып койгон жеринен Семетейге жолугуп, ага ата-тегин айтат.

Ыса Жумабек уулунда³ Сарытаз Темиркандын тууганы болуп, экөөнүн басташуусунан улам Темиркан аны токойго көмүр өчүргүч кылып айдап жиберет. Ит агытып куш салып, жүрүп Семетейге тек жайын кекээр менен айтат.

Ж. Кожековдо⁴ Каныкей Букардын кандарына жар чакыртып: «Балам, эр жеткенче, жериң Талас, атаң Манас деп укса, жашында балам тил албай элим-жерим деп кетсе, Абыке, Көбөш, кырк чордон майып болот деп, эгерде кимдин оозунан мындай сөз чыкса, башы өлүмдүү, малы бөлүндү болот» — деп тыят. Бардык варианттарда кездешкен «Каныкейдин төлгө кылып «Тайторуну чапканы» деген эпизод эмнегедир Ж. Кожековдо кездешпейт. Мунун себебин таалим алуучу адамдары да бул эпизодду айткан эмес болуу керек деген ойго келүүгө болот.

Бул вариантта Семетей эл-жерин куш салып, эс алып жүрүп 15 жашка чыкканда Каракандын, Темиркандын бир топ кызматкер таздарынан ата жөнүн угат. Кең-Кол, Талас жери экендигин, Абыке, Көбөш, кырк чоронун душмандыгын укту. Атасынан калган мүлктү, үйдү, малды, пулду, элди-жерди ээлеп, айылды чаап алып, чоң энеси Чыйырдыны, өз энеси Каныкейди, Семетей үч жашар кезинде чыркыратып Букарга тентиткен Абыке, Көбөштүн, кырк чоронун кылган зордуктарын, биринчи Каратаздан, экинчиси Сарытаздан, үчүнчү астынкы эрди жооруган Желке таздан абдан аныктап укту. Таздар менен кол кармашып абдан ишенди. «Чынбы, айткан сөзүң чын болсо, түбү элимди таппай койбойм, жериме барбай койбойм. Ушу сөзүң чын болсо кара таз сени Каракан, сары таз сени Сарыкан кылам» деп эли-жери жөнүндө билгизген адамдарга ыраазылыгын билгизет⁵.

¹ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 19. 155-бет.

² Каралаев С. «Семетей» 1 китеп. — Ф., 1987. 122-бет.

³ Ыса Жумабек уулу «Семетей». — Б., 1994. 31-бет.

⁴ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 23. 4-бет.

⁵ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 20. 1-бет.

Башка варианттардан айрымаланып Жаңыбайда Семетейге ата-тегин үч таз айтканы Жалал-Абаддан Имангазы Исагуловдон жазылып алынган вариантта да кездешет. Анда Кара таз, Сары таз Семетейге тентип жүргөндүгүн айтышат деп берилет. И.Исагуловдон «Семетейден» 822 сап жазылып алынган. Жазып алуучу Б.Маленовдун көрсөтмөлөрүндө айтуучу 1934-жылы туулуп, 1952-жылы жаздырган.

«Семетейди» атасы Исагул Кадырбаевден үйрөнгөн. Атасынын кимден үйрөнгөнүн билбейт. И.Кадырбаев 1950-жылы 60 жашта болсо 1892-жылы туулган. Демек, бул адамдын Жаңыбайды көрүп анын аткарган «Семетейин» укканы эч күмөн туудурбайт. Ал түгүл Жаңыбайда айтылган Карагаз, Сары таз, Желке таздардын бул ата-баланын айткан вариантында да (Желке таздын айтпагандарын кошпогондо) кездешүүсү Жаңыбайдын түздөн-түз таасири деп эле айтууга болот. Бул семетейчилер Кетмен-Төбөнүн Толук айылынан, ал эми Жаңыбай Өзгөрүш айылында турган, бул жерлердин аралыгы алыс эместиги жана таланттуу адамдардын эл кыдырып өнөрлөрүн тартуулагандыгы жогорудагы далилдөөбүзгө кошумча боло алат.

Каныкей Семетейдин эли-жерине барам дегенине макул болбой:

Булчун этиң толо элек,
Булунду жыйнап алгыдай.
Бул өндүү кулга баргыдай,
Букадай болгон кулдардан,
Булкушар маалың толо элек
Муну үчүн жалгыз барба дейм,
Сайышар маалың боло элек.
Алкым этиї толо элек¹, —

деп айтат.

Бул жерде алтай элинин эпосу «Алтын-Бизеде» Алтын-Бизенин Алтын-Эргекке айтканында окшоштуктар бар:

Ээ, балам, сен кичинек дейт,
Сенин кевирчегин каткалак
Кеви-йажын йеткелек...²
Ээ, дитя, ты еше мал,
Не окрепли твои хрящки.
Возмужания ты не достиг.

Мына ушундай эле туруктуу формулалар Бурят элинин эпосу «Еренсейде»³ да кездешет.

Быйыл айга каршы ай келди,
Айжаркын, жалгыз, оолукпа.

¹ Кожеков «Семетей». Инв. 20. 98-бет.

² «Алтын-Бизе». — Алтайское книж. издательство. 1995. С. 95.

³ «Еренсей». Улан-Уде. 1968. С. 61.

Күнгө каршы күн келди,
Күн баткандай күйгүзүп,
Күйүткө салба эненди.
Сумбула тууду жут болду,
Булактын башы муз болду,
Ысык-Көл барып уялап,
Кыргыек өттү күз болду¹, —

деп Каныкей баласын бир жылча сабыр кылып, андан кийин бар дейт. Мына бул саптардан биз кыргыздардын мезгил тууралуу түшүнүгүнүн эпосто чагылдырылгандыгын көрөбүз.

Хакас элинин фольклорунда бир баатырдын энесинин айтканын укпай үчүнчү күнү жолго чыгып, өзүнүн жеңил ойлуулугунан өмүрүнө зыян келтиргендиги тууралуу да уламыш айтылат². Алтайлыктарда, хакастарда, тувалыктарда мезгил тууралуу: «месяц болншой жары» чилде «месяц большого мороза», «месяц кукушки», «месяц бурундука» — кыргыздардын жайкы чилде, кышкы чилде, сумбуланын туушу сыяктуу түшүнүктөрдүн окшош экендигин байкоого болот. Жуманын биринчи күнү хакастарда ж.б. көп элдерде оор күн деп аталса, кыргыздарда ислам дининин таасири аркасында бешинчи күн жума — оор күн деп эсептелип калган. Ал эми эпостогу Каныкейдин Семетейге ат менен алыстагы жолго чыгууга ынгайсыз мезгил экендигин эскерткени эпостун контекстинен белгилүү болду.

Энеке, айтар сөз болсо айтың деп,
Менин айтчу сөзүм түгөндү.
Нар жакты карап Семетей,
Чыканактап зыңкыйып,
Үшкүргөнү үй жарып,
Кейиген бала кийрилди,
Каныкейдин колунан
Кетери минтип билинди³ —

деп сүрөттөлөт. Семетей апасынын айтканына көнбөй Таласка жөнөмөкчү болгондо Каныкей:

Телмиртип кантип кетесиз?
Теректен калган чырпыгым,
Байгамбар минген бурагым, —

деп кайрылат. Бул саптарды чечмелей турган болсок, «К мусульманской мифологии исследователи относят бурак или ал-бурак (от арабского «бу-

¹ Кожеков Ж. «Семетей». инв. 20. 91-бет.

² Львова Э., Октябрьская И.В., Саюмбаев А., Усманова М.С., «Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири». — Новосибирск, 1988. С. 52.

³ Кожеков «Семетей». Инв. 20. 89-бет.

рак»-блеснуть, сверкнуть) — верховое животное, на котором пророк Мухаммед в сопровождении Джабраилла совершил якобы ночное путешествие из Мекки в Иерусалим. Его описывают как белую лошадь с длинной спиной и длинными ушами. На ногах бурака были белые крылья, чтобы он быстро скакал. Позднее бурак описывался как крылатый конь. Бурак (или барак) в значении «сказочный конь» встречается и в туркменском эпосе «Гор оглы». В туркменской мифологии «считалось, что если на празднике Курбан-байрам принесешь жертву Аллаху барана, то на том свете взамен получишь Бырака, на котором благополучно проедешь страшный мост сырат»¹.

Бурак ат туралуу С. Орозбаковдо² «Көкөтөйдүн ашында» кездешет. «Көкөтөйдүн керээзи» деген эпизоддо Көкөтөй өзү өлгөн соң кантип кою керектиги тууралуу керээзин айтып жатканда «... буурул айгыр, сур айгыр, бурак атка токутуп» деген саптарды кездештирүүгө болот.

Каныкей Семетейге «башына бөрк, ак олпок жасап берем, жолуна күлазык даярдайм, андан кийин жолго чык» деп кеңеш берет. Ар бир вариантта Каныкейдин жомогу өзгөчөлөнүп, трактовкаланган. С.Каралаевде «Көзкамандар окуясы» кеңири берилсе, Ыса Жумабековдо кыскача гана Талас тууралуу, Манаска күмбөз салдыруу, ак сарай тууралуу берилет.

Ж. Кожековдо «Каныкейдин жомогунда» «Адистен анык койгомун, арабы тилде ойгомун»,— деп Манастын сегиз мүлкүн, ногойдон келген он төрт аттын, орошон күлүк буурул аттын жөнүн айтып, күмбөзгө тирүүсүндө алышып алы жетпеген душмандары келбесин деп араб тилинде ургаачы наамын ойдурганын да эскерет.

Сейдене Молдокеевада³ Каныкей кыргыздын нарктуу сүйлөгөн карыларын, жигиттерин, кызыл беттүү, кымча бел кыздарын, белдемчисин байланышкан, кыңгыранган балдарга, кымыз, айран, сүт берген, кемпири сонун кыргыздын деп элинин, жеринин көркөмдүгүн эң сонун элестүү кылып айтып берет.

Ж. Кожековдо⁴ Семетей жоо-жарагын шайланып жолго чыгат, ошондо аны Каныкей, Чыйырды, Букардын эли узатып калышат. Семетей күндөп-түндөп жол жүрөт.

Мында Семетей кетип бара жатканда кырк чилтен, Кызыр Илиастын колдоп алгандыгын көрүп, атасы Манастын ордун басат экен деп жакшы тилек менен түлөө өткөрөт. Көпчүлүк варианттарда Каныкей Семетейдин кийинки тагдырына төлгө кылып Тайторуну чапса, Жаңыбайда алардан өзгөчөлөнүп баатырлар менен салгылаштырып сынайт.

¹ Молдобаев И. «Манас» — историко-культурный памятник кыргызов. — Б., 1995. С. 202—203.

² Орозбаков С. «Манас». III том. — Ф., 1980. С. 18—19.

³ Молдокеева С. «Семетей». Инв. 237.

⁴ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 21. 156-бет.

Болочок баатырдын бөтөн элде чоноюшунда жана Мекен темасынын берилишинде Жаңыбай семетейчинин көпчүлүк өзгөчөлүктөрүн байкоого болот. Семетей Каныкейдин өз колунда чоноюп, молдого окууга берилип, андан сабаттуу болуп жайчылык өнөрдү үйрөнүп чыгуусу башка варианттардагыдай жеке Сары таздан эмес Кара таз, Желке таздан эли жери тууралуу угуусу, Таласка кетип бара жатканда жолдон баатырлар менен кармашуусу жайчылык өнөрүн колдонуусу сыяктуу айырмачылыктарды айтууга болот.

Үчүнчү параграфта «Ата менен баланын ортосундагы касташуу» мотивине токтолобуз.

Жаңыбайда сюжеттин андан ары өнүгүшүндө Семетейдин элине барып, Жакыптын кымызга уу кошуп берген мотиви кездешпейт.

Бул мотив Жаңыбайда да бар, бирок ал өзүнчөлүккө ээ, ал Каныкейдин Семетей Таласка аттанарда Абыке, Көбөштүн ичи бузуктугун: «Алдына албарс кошуп чай берип, арак менен бал берип, алдап ууландырып койбосун» деген эскертүүсүндө айтылат.

С. Каралаевде¹ Семетей Таласка келип Бакай менен көрүшүп, аны чоң атасы Жакыпка ээрчитип барып сүйүнчүлөйт. Жакып аялы Бакдөлөткө бир аякка бал чыла, бир аякка уу чыла деп кымызга уу кошуп, Семетейди ууландырмакчы болот. «Улуудан мурда оозунуп ичпе» деп Жакыпка сундурут. Жакып ичпегенинен иттин аягына куйса, ал мүрт өлөт. Мына ушул жерден Жакыптын ичинин каралыгын билет.

С. Каралаевде, Ыса Жумабек уулунда Семетей Букарга өзү эле барса, Ж. Кожековдо² Бакайдын уулу Байтайлакты, С. Молдокеевада Сарыкан уулу Калыкты ээрчитип баргандыгы айтылат.

С. Каралаевдин³ вариантында Семетей атасынан калган сегиз мүлктү алып, Букарга барып, Чыйырды менен Каныкейди алып келгени аттанып барып, кайра Таласка кайтарында таятасы чоң той берип, шаан-шөкөт менен Шаатемирдин кызы Чачыкейди алып берет. Чачыкейди Багыштын уулу Толтойго кудалашып койгон эле. Шаатемирдин чоочулаганына Темиркан ачууланып, Толтойго өзү жооп бере тургандыгын айтат.

С. Молдокеевада⁴ Чачыкей бел куда болгон күйөөсү Үмөтөйгө тийбей, Семетейди ой-ойдон, бел-белден андып жүрүп өзү тийип алышы айтылат.

Ыса Жумабек уулунда⁵ Семетей Букарга кайра келгенде таятасы бээ, кой союп түлөө берип, Ак тулпарды мингизип, бир старчын кишини малы-булун айдатып, энчисине берип жөнөтөт. Бул жерде Чачыкей туралуу эскерилбейт.

¹ Каралаев С. «Семетей». 1 китеп, 1987.

² Ж.Кожеков. «Семетей». Инв. 22.

³ Каралаев С. «Семетей». 1 китеп, 1987.

⁴ Молдокеева С. «Семетей». Инв. 238. 1-дептер.

⁵ Ыса Жумабек уулу. «Семетей». — Б., 1994, 91-бет.

Кожеков Жаңыбайда¹ Семетейдин Букарга кайра баргандыгынан кийин, Жаңыбайдын уулу Матай кара сөз түрүндө (инв. № 34-дело) «Семетей менен Чыңкожонун жоолашкан себеби» деген окуяны айтканда айтылып, алар кайтып келгенден кийин Жакып кастыгын койбой айылга кол салып келгенде Семетей коркутуп ата кылам деп ойлойт. Жакыпты Чыйырды ак албарс менен, Абыке менен Көбөштү Каныкей ак албарс менен чаап салат.

Бса Жумабек уулунда да Жакып, Абыке, Көбөш кастыгын койбогон соң Жакыпты Каныкей, Абыке, Көбөштү Семетейдин албарс менен чаап салганы жөнүндө айтылат.

Төртүнчү параграфта «Ата кунун алуу мотивинин берилиши» тууралуу айтылат.

«Семетей» эпосундагы ата кунун алуу мотивин окумуштуу В.М.Жирмунский: «...воинские сцены (в особенности в походе Семетей против Коноурбая) имеют в ряде случаев не творческий, а подражательный характер, воспроизводя аналогичные ситуации и эпизоды старшей поэмы»², — деп белгилегенин ала турган болсок, Жаңыбайда бул башка варианттарда кездешпей турган үчилтиктин биринчи бөлүгүндөгү согуш сценаларын кайталабастан, чыгармачылык өзгөчөлүк менен айткан.

С.Каралаевде биринчи бөлүктө Манас «Чоң казатка» «жер жайнаган кол менен» аттанса, «Семетейде» баатыр өзүнүн эки чоросу менен гана, Жаңыбайда, Бса Жумабек уулунда Бакайды кошуп алып барып кол салып, Коноурбайды жеңип келет. С. Каралаевде³ Семетей Коноурбайды жеңгенден кийин Сары-Арканы жердеген Көкчөнүн уулу Үмөтөй чатак баштап, чатактын артынан Үмөтөй өлүп, анын кунуна Тайбурул кеткени, «Тайбурулдун кунга кеткени — Семетейдин ажалынын жеткени»,—деп берилсе, С. Молдокеева да С. Каралаевдикиндей эле вариацияланган.

Бса Жумабек уулунда жана Ж. Кожековдо Үмөтөйдүн окуясы кездешпейт.

Жаңыбайда башка варианттарда кездешпеген мотивдер бар.Манастын тушунда кызыл чоктуу кытайды Бакай кан болуп башкарганы айтылса, бул вариантта Бакай 96 жашында жети ай кан болуп сурайт. Бакай Семетейге кеп айтып, Таластан чыкканыбызга бир жылга жакындап баратат, журтумду сагындым дейт. Акундун кызы Айчүрөк, эрке чүрөк баламды алышып жүрүп Үргөнчтөн, Чыңкожо менен Толтойдон ажыратып алганга арасы бир жыл болду эле, эрке чүрөк кудунума эртерээк бар,— деп Семетейге айтат.

Кызыкпайлык балдарым,
Бирөөнүн эли эл болбойт.
Бирөөнүн жери жер болбойт,

¹ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 34. 7—8—9-б.

² Жирмунский В. И. Введение в изучение в эпосе «Манас». Энциклопедический феномен эпоса «Манас». — Б., 1995. С.125.

³ Каралаев С. «Семетей». II китеп. — Ф., 1989. 260-бет.

Этекти кессе жең болбойт,
Эзели душман эл болбойт¹, —

деп акыл айтат.

Мына ушу жерде белгилүү окумуштуу Р.З. Кадырбаеванын: «Пословица бытует в эпосе по тем же законам, что и народные изречение, растворяясь в его тексте, сливаясь с сюжетом, пословицы и поговорки часто гармонируют с эпической рифмой»², — деп белгилегенине толук макул болууга болот. Сюжеттин андан ары өнүгүшүндө Бакай, Семетей, Күлчоро, Канчоролор кытайлардан көп олжо алып Таласка кайтышат.

Семетей Таласка келгенден кийин аргын, ногой, калың казак алаштан, кара ногой аргындан, нойгут менен Аралдан конок чакыртып той өткөрөт. Тойго Эр Көкчө, Эр Үрбү, Эр Төштүктөр да келет.

Той берген маалы конур күз, сойгон бээси алты жүз болот. Мына ушул тойдо Семетейди кан көтөрүшүп, атасы Манастын ордуна хан шайлашат.

Семетей хан көтөрүлгөндөн кийин эл араламакчы болот. Бул жерде хандыкты алгандан кийин эл араламакчы болуп кыргыздын белгилүү баатырларынын элине барам деп камданганы, азыркы учурдагы бийлик башында турган адамдардын эл аралап алардын абалы менен, жүргүзүп жаткан саясатына карата болгон калктын мамилеси менен таанышканына өтө окшош. Бул сыяктуу новатордук Ж.Кожековдо арбын учурайт. Ушунун өзү Жаңыбайдын көптү билүүгө коомдо болуп жаткан көрүнүштөргө өз пикирин билдирип, аны өзүнүн чыгармасында көркөмдүк деңгээлде чагылдырып бере алгандыгында.

Бешинчи параграфта «Баатырлардын туугандашуусу» аттуу мотив каралат. Бул мотивдин эч бир вариантта кездешпегендиги менен айырмаланып турат. Аталган мотивде Семетейдин Анжияндык Табылдынын уулу Бектурсун менен болгон кармашы сүрөттөлөт. Семетей экөө көпкө кармашып, Бектурсун жеңилип, элдешүүнү ойлойт. Аларды эки чоро элдеширет. Бул жерде Семетейдин Бектурган менен чатакташуусунун акыры туугандашуу менен аяктоосу жөнүндөгү мотив эпосто кездешкен мотивдер менен үндөшүп кетет. Баатырлардын туугандашуусуна Алманбеттин Манаска келип тууган болуусу, эки чорону Каныкей эмизип Семетейге тууган кылып берүүсүн айтсак болот. Ал эми Бектурсун менен көпкө чейин күч сынашып, экөөнүн күчү бири-биринен кем калышпагандыгы жана алардын элдешүүсү менен аяктоосу эпостогу өзгөчөлүк болуп саналат.

Алтынчы параграфта «Баатырдык үйлөнүү салты» аттуу мотив талдоого алынды. Салыштырылып жаткан варианттардын ортосундагы окшоштуктар менен катар эле ар бир семетейчиде кездешүүчү өзүнчөлүк табылгалар тууралуу айтылды. Баатырдык үйлөнүү салтына карата окумуштуулар В.В.Жирмунскийдин, Р.Сарыпбековдун көз караштарына токтолуу менен аларга анализ жасалды.

¹ Кожеков Ж. «Семетей». Инв. 23.

² Кыдырбаева Р.З. Эпос «Манас». Генезис. Поэтика. Сказительство. — Б., 1996. С.266.

Корутундуда Дүйнөнүн сегизинчи керемети болгон, көркөм создүн бийик үлгүсү улуу эпосу буз Манас жөнүндө билбегендер аз чыгар. Кыргыздар бул улуу мурасын муундан муунга оозеки сактап, ага өзүнүн бүтүндөй башынан өткөргөн тарыхын, тагдырын, ой-жооруларын, диний ишенимдерин ж.б. толуп жаткан урунттуу нерселерин сыйдырып, мезгилдин өтүшү менен анын көлөмүн байытып, көркөмдүк деңгээлин бийик көтөрүп, арттырып келгенин белгилүү окумуштуулардын айткандарынан жана өзүбүздүн байкоолорубуздан билебиз. Жазма маданиятын жоготуп койгонуна карабастан, уникалдуу эске тутуусу бар, сөздүн касиетин, кунун терең баалаган, талант даарыган нечен шыктуу адамдардын талбай изденүүсүнүн натыйжасында эпос бүгүнкүдөй адам суктанаарлык зор ийгиликтерге жетишип олтурат.

Жыйынтыктап айтсак, семетейчи Ж.Кожеков түштүк региондогу зор айтуучулардын тобуна кирүү менен ал өзүнүн вариантына түндүк региондогу айтуучулук өнөрдү да синирип аны андан ары улантканга жетишкен көрүнүктүү айтуучулардын катарына кирерине шек жок, ал «Семетей» эпосунунун көркөм дүйнөсүн кеңейте алган, анын стадиалдык эволюциясына өзүнүн салымын киргизе алган талантуу айтуучу.

Ж. Кожековдо негизинен бардык варианттарда кездешүүчү салттык сюжет сакталуу менен айтуучунун жеке өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрдү байкоого болот. Семетейчинин вариантында эң байыркы катмарлар менен катар, кыргыздардын бир кездердеги тотемдик, шамандык, фетиштик, анимистик көз караштарынын белгилери, кийинки мусулман дининин таасирлеринин да бар экендигин көрүүгө болот. Ар бир айтуучу эпосту айтууда салттык сюжетти сактоо менен ага өзүнүн талантына, шыгына, жөндөмүнө карата азбы-көпкү кошумчаларды киргизе тургандыгы баарыбызга маалым.

Диссертациянын негизги мазмуну автордун төмөнкү публикацияларында чагылдырылган:

1. Жаңыбай Кожековдун жазылып алынган «Манас» эпосунан үзүндү // Социальные и гуманитарные науки. — Б., 2001. — № 3—4. 0,5 п.л.
2. Семетейчи Ж. Кожековдун чыгармачылыгы калыптанган чөйрө // Эл агартуу. — Б., 2001. № 7—8. 0,5 п.л.
3. Семетейчи Ж.Кожековдун вариантындагы айрым өзгөчөлүктөр // Эл агартуу. — Б., 2001, № 1—2. 0,5 п.л.
4. Жаңыбайдын «Семетейинин» жазылуу тарыхы // Эл агартуу. — Б., 2001. — № 1— 2. 0,5 п.л.
5. Семетейчи Ж. Кожековдун вариантындагы өзгөчөлүктөр // Современность: философские и правовые проблемы. — Б., 2002. 0,5 п.л.
6. Ж. Кожековдун «Арманым» деген ырынын жазылуу тарыхы // Современность: философские и правовые проблемы. — Б.2002. 0,5 п. л.
7. Семетейчи Ж. Кожековдун вариантындагы жеке табылгалар // Гуманитарные проблемы современности. — Б., 2002. 0,7 п.л.

Семетейчи Ж. Кожековдун вариантындагы салттуулуктун сакталышы жана өзүнчөлүктүн белгилери

АННОТАЦИЯ

Диссертацияда семетейчи Ж. Кожековдун вариантындагы салттуу туркутуу мотивдердин сакталышын, айтуучунун жеке өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөр жана поэтикасындагы салттуулук, жеке өзүнчө табылгаларына басым жасалат.

Иш кенири салыштырма ык аркылуу семетейчинин төкмөчүлүк өнөрүн ачууга аракет жасайт. Түрк тилдүү жана Орто Азия элдеринин эпосторунда кездешүүчү поэтикалык формулаларды Ж.Кожековдун вариантынын поэтикасы менен салыштырып жалпы тарыхый калыптанган окшоштук белгилерин ачып көрсөтөт.

Жыйынтыктап айтканда иштин максаты Ж.Кожековдун вариантындагы салттуулуктун сакталышын жеке чыгармачылыгындагы шыгын жана жөндөмдүүлүгүн башка семетейчилердин варианттары менен салыштыруу аркылуу семетейчинин чыгармачылыгы калыптанган чөйрөнүн өзгөчөлүгүн аныктап берет.

Сохранение традиции и индивидуальные особенности варианта сказителя «Семетей» Ж. Кожекова

АННОТАЦИЯ

В диссертации поднимается проблема сохранения и продолжения устной традиции в сказании Ж. Кожекова о Семетее и особенности импровизаторского искусства сказителя. Обозначается его вклад в традиционную поэтику и сюжетику эпоса «Семетей». Работа выполнена в сравнительно-сопоставительном плане с другими известными вариантами, а также со сказительской традицией тюркоязычных эпосов, в частности с эпосами алтайцев и казахов. Через посредство сопоставления раскрывается творческая лаборатория сказителя, его связь с древней традицией и особенности продолжения этой традиции в его творчестве.

ANNOTATION

This dissertation raises the problem of saving and continuing folk tradition in J.Kojekov tales about Semetey and of special treats of folk-tales navator's improvisational art. His contribution to traditional poetic style and subject of epos «Semetey». The work is made in comparative form with other famous variants and taling traditions of turk languages eposes, in particular with Altay and kazah peoples' eposes. Through the comparison navator's creative laboratory, his connection with ancient tradition and peculiarity of this tradition, durating in his art are opened.